

простору для реалізації культурних та мистецьких практик перетворився на осередок формування нової молодіжної ідентичності – на засадах демократизму, волюнтаризму, рівності.

Творчі експерименти потребували публіки для свого засвідчення. Тому молодіжні рухи запропонували нові форми комунікації. Взаємодія через інституції, що класифікували людей за рангами та приписувала їм соціальні ролі, заперечувалася тогочасною молоддю, в тому числі й демонстративною девіантною поведінкою – сексуальною свободою, вживанням наркотиків, туристичним чи екологічним кочівництвом тощо. Нові комунікативні практики, у формі флетингів та клабінгів, засвідчили потребу в особистому емоційному контакті співрозмовників, фоном чого ставало мистецтво: нові літературні та музичні жанри. Саме ці мистецькі «клуби за інтересами» й вивели тогочасні молодіжні шукання з культурного маргінесу на рівень мейнстріму. Девіантні практики відійшли в історію, а клабінг перетворився на мистецько-розважальну індустрію сучасного міста.

Література:

1. Сумченко І. Особливості сприйняття простору і часу в традиційній культурі / Ірина Сумченко // Докса. – Вип. 15. – 2010. – С. 302-311
2. Левада Ю. А. Традиция // Философская энциклопедия: В 5-ти тт. / Под ред. В. Ф. Константинова. – Т. 5. – М. Советская энциклопедия, 1970. – С. 140.
3. Кравцова М. Е. История культуры Китая / Марина Евгеньевна Кравцова. – СПб: Лань, 2003. – 416 с.
4. Грязнов А. Н., Грязнов И. М., Гилемханова Э. Н. Клаббинг как новая форма зависимости // Казанский педагогический журнал. - № 1. – 2010. – С. 117-122.
5. Арендт Г. Становище людини / Ганна Арендт; [пер з англ.]. – Львів: Літопис, 1999. – 254 с.
6. Дуков Е. В. Ночная культура: освоение новых пространств, жанров и форм / Евгений Викторович Дуков. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sias.ru/publications/magazines/kultura/vypusk-3/prikladnaya-kulturologiya/593.html>

УДК 141.2:316.721.01

Балабушка В. А.

Київський національний університет культури і мистецтв

СОЦІАЛІЗАЦІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ АРХІТЕКТУРИ ЧЕРНІГОВА

У статті розкривається процес спадковості євроукраїнських історико-культурологічних традицій, що зародилися в стародавні часи спільної культури європейських народів. На теренах України-Руси відбувалися трансформаційні культурні проекти ще з античного періоду історії культури. Центром вкорінення зразків греко-римського культурного розвитку було Північне Причорномор'я. В період християнізації України-Руси цей процес набуває масштабного поширення. На прикладі архітектурного

зодчества, декоративного мистецтва соборів Чернігівщини, таких як Спасо-Преображенський, Борисоглібський, Троїцько-Іллінського монастиря прослідковується соціалізація європейських стильових напрямків. Вони поєднали в собі візантійський і місцевий типи будівель, елементи розпису балканських художників і давньоруської дерев'яної архітектури, деякі романські традиції, наприклад наявність двох веж на західному фасаді. Від візантійських майстрів давньоруські майстри запозичили технічні прийоми цегляної і кам'яної кладки стін. Головними ознаками спільних європейських традицій стали візантійський та романський стилі забудов соборів, церков, монастирів.

Ключеві слова: соціалізація, трансформація, культура, історія, європейські, національні традиції, архітектура, собори, Чернігів, середньовіччя.

Балабушка В. А. Социализация средневековых европейских традиций архитектуры Чернигова В статье раскрывается процесс наследственности евроукраинских историко-культурологических традиций, которые зародились в древние времена общей культуры европейских народов. На территории Украины-Руси происходили трансформационные культурные проекты еще с античного периода истории культуры. Центром внедрения образцов греко-римского культурного развития было Северное Причерноморье. В период христианизации Украины-Руси этот процесс приобретает масштабного распространения. На примере архитектурного зодчества, декоративного искусства соборов Черниговщины, таких как Спасо-Преображенский, Борисоглебский, церкви Параскевы-Пятницы, Троицко-Ильинского монастыря прослеживается социализация европейских стилевых направлений. Они соединили в себе византийский и местное типы зданий, элементы росписи балканских художников и древнерусской деревянной архитектуры, некоторые романские традиции, например наличие двух башен на западном фасаде. От византийских мастеров древнерусские мастера заимствовали технические приемы кирпичной и каменной кладки стен. Главными признаками общих европейских традиций стали византийский и романский стили застроек соборов, церквей, монастырей.

Ключевые слова: социализация, трансформация, культура, история, европейские, национальные традиции, архитектура, соборы, Чернигов, средневековья.

Balabushka V. Socialization of the medieval European traditions of architecture of Chernihiv The article narrates the process of Socialization of Euro-Ukrainian historical-Cultural Tradition, in the period of Christianization has been transformed from the ancient Greco-Roman culture, laid in the Northern black sea and Crimea. Historically, on the territory of Ukraine-Rus ' was transformational cultural projects since the ancient period of the history of culture. Center the introduction of specimens of the Greco-Roman cultural development of the Northern black sea and Crimea. In the period of Christianization of Ukraine-Rus this process gets massive distribution including in Chernihiv. For example architectural art decoratives of cathedral of Chernigov and also Sts , church of paraskeva Friday, Trinity Monastery traced with socialization of European styles. They combine Byzantine and local building types, elements of Balkan artists paintings and ancient wooden architecture, some of

the romance tradition, for example the presence of two towers on the Western facade. From the Byzantine masters of ancient masters borrowed the techniques of brick and stone masonry walls. The main features of the European common traditions were the Byzantine and Romanesque style of building of cathedrals, churches, monasteries.

Keywords: *socialization, transformation, European, culture, national traditions, architecture, cathedral, Chernigov, Middle Ages.*

Актуальність обраної теми означена необхідністю сучасного визначення спільних традицій європейських народів у складі яких формувалася українська нація, які протягом віків трансформувалися, соціалізувалися як культурне історичне явище світового надбання. Середньовічна Україна-Русь прийняла християнство від Сходу, де на той час знаходилася Візантія (нині країна Туреччина) сприймаючи візантійську традицію архітектурних планів монументальних споруд. В Західній Європі в період середньовіччя продовжував розвиватися романський стиль, традиційно сформований в античний період грецько-римської спадщини, що поступово відроджувалася у Європі. В результаті сформувалися два напрямки спільної європейської традиції в мистецтві: візантійський та романський. Внаслідок нашої місцевої Руської архітектурної розбудови витворився своєрідний синтез цих впливів, що незабаром набуває власного україно-візантійсько-романського характеру.

Методологічну основу історіографії до теми склали видання історико-культурологічної думки в Україні та в еміграції, таких як М. Грушевський [4], Д. Антонович [25]; новітню реконструкцію історії представляють автори монографії у співавторстві В. Петровський і Л. Радченко, В. Семененко [18]; мистецтвознавчі праці, ранні та новітні таких, як М. Бережков [2], Г. Лукомський [12], Н. Петров [17], В. Січинський [22], [23], Г. Логвін [11], П. Максимов [14]; статті І. Моргілевський [15], М. Макаренко [13], П. Смолічев [24], О. Повстенко [19], О. Оглобин [16], С. Крижицький [10], у співавторстві Ю. Асєєва, В. Харламова [1]; новітньої школи: В. Віроцького [3], статті В. Коваленко [9] та В. Коваленко у співавторстві з Р. Орловим [7], В. Пуцком [8], О. Черненко у співавторстві з І. Нікітенком [26], В. Пуцка [20], [21]; матеріали наукових конференцій «Зодчество Чернігова XI-XIII століть та його місце в архітектурній спадщині країн Центральної та Південно-Східної Європи» [6], «Чернігівські старожитності» присвячений 975-річчю першої літописної згадки про Спасо-Преображенський собор у м. Чернігові» [28], «Чернігівські старожитності» присвячений 890-річчю першої писемної згадки про Борисоглібський собор у Чернігові [27]. Інформаційно-енциклопедичний блок літератури складають «Енциклопедія українознавства», загальна частина у 3- томах; Том 3. за ред. В. Кубійовича [5] та ін.

Первинні форми історичної адаптації національної культури в контексті розвитку європейських культурних процесів на українських теренах заклали у своїх дослідженнях українські науковці в еміграції. До таких праць належить колективна монографія «Українська культура» за редакцією Д. Антоновича [25], ректора Українського вільного університету у Відні та Празі, видана в 1940 р. в місті Подебради (Чехословаччина), що стала першою фундаментальною синтетичною монографією, яка об'єднала надбання та здобутки української нації в контексті спільних європейських процесів. Таку думку

висловив у статті передмові до цього ж видання відомий культуролог, академік НАН України Іван Дзюба [25, с. 5-13]. Серед авторів видання був В. Січинський, доктор філософських наук, професор і взагалі мистецтвознавець світового значення. У статті «Українська мурована архітектура старих часів» [22] провів динаміку розвитку дерев'яної та мурованої архітектури старих та нових часів пов'язавши історичний процес розвитку архітектури з європейськими, зокрема еліно-грецькими та римськими стильовими особливостями. В цьому ж напрямку досліджень були використані публікації «Енциклопедії українознавства» за редакцією В. Кубійовича [23], українського історика, географа, енциклопедиста, професора Українського Вільного Університету у Празі. Це «Архітектура грецького Причорномор'я» В. Січинського [23] «Княжа доба» О. Повстенко [19]. За їхніми даними, грецькі традиції храмового архітектурного будівництва розпочалися далеко до запровадження християнства на Русі. З періоду освоєння території Північного Причорномор'я грецькими колонізаціями VIII-VII ст. до н.е. Центрами такого будівництва стали міста Тіра над лиманом Дністра, Ольвія над лиманом Південного Бугу, Херсонес коло сучасного Севастополя, Феодосія, Пантікапей (Керч), Фанагорія напроти Керчі, Тамань, Танаїс коло сучасного Ростова на-Дону та ін. [16, с. 406-407]. Залишки фундаментів оборонних мурів вказаних міст, житлових будинків, храму Аполлона в Ольвії на думку В. Січинського, свідчать про впливи спочатку у VIII-VI ст. до н. е. так званого іонійського стилю, з V ст. поширюються зразки афінські, а з початком нової ери до II ст. помітні впливи римського будівництва [23, с. 801].

З часом на думку В. Січинського, архітектурне будівництво набуває нового зразку старохристиянської й ранньовізантійської доби (IV-VII ст.), пов'язаного з поширенням християнства на території Русі. Найбільшим осередком старохристиянського будівництва залишався Херсонес [22, с. 241]. Як стверджує автор, тільки в Херсонесі були збережені рештки фундаментів 27 церков і каплиць. Найстаршими церквами на його думку, були центрального типу у формі рівнораменного так званого «грецького хреста», що вказувало на східні впливи, далі базиліки VII-IX ст. римського типу, що в свій час були поширені на цілому Сході, округлі будови так звані ротонди V-VI ст., однонавні хрестильні каплички й середні між базилікою та хрещатою будовою тип будов [22, с. 241-242].

Підтверджуючи дану історико-мистецьку реконструкцію поширення європейських стилів в Україні-Русі, сучасні історики, зокрема В. Петровський, Л. Радченко, В. Семененко у монографії «Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі» [18], період освоєння причорноморських міст-держав структурували на два етапи будівництва. Один із них грецький, що датується др. пол. VII – сер. I ст. до н. е., другий римський - I ст. – сер. IV ст. н. е. На їх думку, у III ст. до н. е. максимальної величі досяг кримський Херсонес, захищений міцними фортифікаційними укріпленнями. У період зміцнення впливу Візантії на Середньому Сході міста Північного Причорномор'я стали не тільки «Українською Помпеєю», а й благодатним «Диким Заходом» для грецьких колоністів-землеробів [18, с. 21].

В архітектурі античних держав Північного Причорномор'я за стильовими, об'ємно-планувальними, естетичними та конструктивними ознаками, що описує С. Крижицький [10], доктор архітектури, професор, член-кореспондент Національної

академії наук України виділяються такі самі періоди та етапи розвитку, що описані в загальній історії культури. Перший за його розподілом це розвиток місцевої архітектурної традиції на фундаменті еллінських традицій та під її безперервним впливом; другий – поява у місцевій античній традиції елементів римської архітектури. Таким чином, як він засвідчує антична архітектурна традиція існує в Північному Причорномор'ї, Криму ціле тисячоліття і знаходить свій вияв у ранньосередньовічних містах [10, с. 386].

Більшість дослідників схилиються, що в X-XI ст. у нас переважали зразки візантійського будівництва. Воно витворило особливий тип церков поширений перед тим на берегах Чорного моря, зокрема в Херсонесі й Керчі, а також у Вірменії, Грузії, Болгарії, Македонії. Звичайний тип більших церков X-XIII ст. на думку В. Січинського в Україні-Русі – так звані тринавні з трьома напівкруглими чи гранчастими апсидами (заокруглення з боку вітваря), з двома, або трьома парами стовпів. Менші церкви були на його ж думку, однонавні з апсидою зі сходу. Характерною рисою, як він вважає, багатьох церков були так звані опоясання, тобто галерейки, що оточували будову з трьох боків (крім сходу), які збереглися в українському дерев'яному будівництві й донині [22, с. 242].

У дослідженнях Ю. Асєєва, заслуженого архітектора, почесного члена Академії архітектури України, В. Харламова, у співпраці «Архітектура: дерев'яна і кам'яна» [1] прослідковується процес соціалізації європейських традицій архітектурного мистецтва від стародавнього та нового часу. На їх думку, у X ст. Русь, в тому числі Чернігово-Сіверська входить у процес світової архітектури і надалі розвивається в її контексті, не втрачаючи притаманних їй особливостей, що значно вирізняє її з-поміж архітектури інших країн Європи. З прийняттям християнства створюється нова державність Україна-Русь, розвивається нова християнська культурно-мистецька парадигма в тому числі, будівництва нових церков, соборів, монастирів. Особливість місцевого виробництва давньоруської держави склали будівельні техніки. Найвизначнішим новим явищем в архітектурі було кам'яне монументальне будівництво, матеріальна база якого була підготовлена розвитком давньоруського ремісничого виробництва. Основними будівельними матеріалами кам'яного зодчества Русі були цегла та необтесане каміння, що видобувалося в місцевих каменярнях Києва, Чернігова, Переяслава та інших містах [1, с. 839]. Теслярська справа, обробка цегли, кераміки, металів, вапна вже використовувалася місцевими майстрами в Давній Русі. Будівельна справа набула форми окремого ремесла, з'явилися ремісничі артілі будівельників. Міста Русі зростали, будувалася культова архітектура за участі європейських майстрів, чий досвід послужив створенню національних шкіл архітектурного та живописного мистецтва. Ще М. Грушевський [4] зазначав, що на будівництво перших мурованих храмів у Києві були запрошені князем Володимиром Великим за літописом так звані «майстерні од Грек», які, походили з місцевого населення таврійської частини України. Особливого розквіту набула архітектура в Чернігово-Сіверській Русі. В будівництві чернігівських храмів брали участь, крім будівничих із Заходу, які принесли впливи романські, також майстри Тьмутороканської Русі, викликані князем Мстиславом Хоробрим [4, с. 333].

Історія культури, мистецтва чернігівського зодчества описана в найдавніших джерелах, таких як «К истории черниговского Спасского собора» М. Бережкова [2], професора Історико-філологічного інституту імені О. Безбородька (нині Ніжинський державний університет імені М. Гоголя), «О происхождении форм древнерусского зодчества Чернигова» мистецтвознавця Г. Лукомського [12], «Черниговское церковное зодчество XI – XII в.в.» Н. Петрова [17], доктора богослов'я, професора, академіка, який засвідчив, що «...впродовж декількох століть від VI-XIII ст. Візантія була єдиною школою, до якої зверталися латинські, германські, слов'янські народи Європи до мистецтв». На його погляд, що у нас на Русі, прийнявши християнство від греків, перші храми будувалися за візантійським зразком. За візантійським зразком будувалися храми як в Києві, так і у Чернігові» [17, с. 32].

Продовжують тему записки українського наукового товариства в Києві, зокрема «Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали» Української Академії Наук, за ред. голови історичної секції, академіка, член-кореспондента ВУАН М. Грушевського. Стаття професора, член-кореспондента архітектури І. Моргілевського «Успенська церква Єлецького монастиря в Чернігові» [15] належить до пам'ятки романо-візантійської конструкції до якої відносяться також церкви Успіння Богородиці на Подолі та Кирила в Києві, Успіння Богородиці в Каневі, Володимирі Волинському, Борисоглібська у Смоленську і Св. Апостолів в Білгороді [15, с. 197-200]; стаття археолога, історика стародавнього Сходу, Греції та Риму, чернігівського краєзнавця П. Смолічева «Чернігів та його околиці за часів великокнязівських» [24], де автор наголошує, що Святий Спас Чернігівський являє собою величний 5-ти банний храм у візантійському стилі [24, с. 132]. Далі стаття археолога, учасника чернігівських археологічних розкопок М. Макаренка «Біля Чернігівського Спаса (Археологічні дослідження 1923)» [13] розкриває дані про технічні особливості розкопаних рештків колишньої трьохівтарної церкви та інших споруд, що повторюють численні будівлі Сирії, які виникли під впливом грецьких храмів [13, с. 190-193].

У виданнях кандидата архітектури, доктора мистецтвознавства, академіка Г. Логвіна «Чернигов. Новгород-Северський. Глухов. Путивль.» [11] центральне місце належить чернігівським забудовам, зокрема він характеризує Спаский собор, який на його думку не має аналогів за красою і величчю у візантійських зразках архітектури. На його думку, майстри, будуючи цей собор приналежали до київської архітектурно-будівничої школи, а зодчий, який будував цей храм, був не аби яким талантом і володів секретами архітектурної майстерності. З великими знаннями він сміло змінює пропорції в композиції мас, розроблює свій ритм, хоча і по законам візантійської стильової системи [11, с. 44].

Професор кафедри архітектурних конструкцій Київського національного університету будівництва і архітектури В. Віроцький у праці «Храми Чернигова» [3] характеризує планувально-просторове рішення Спасо-Преображенського собору як унікального храму підтверджує попереднє визначення Г. Логвіна, що «...подібної конструкції не має жодний давньоруський храм; у ньому поєднана схема візантійського хрестово-купольного храму з елементами романської базиліки» [3, с. 33]. При побудові собору, як стверджує автор застосовувалось системне мурування, розроблене і

випробуване у візантійських храмах, так зване мішане мурування, в якому стіни і несучі стовпи виконуються з цегли і природного каменю; арки, перемички прорізів, склепіння, стовпи та ін. [3, с. 33].

Сучасні наукові розвідки опубліковані у збірниках, один із них присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів, «Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи». З нього використано статтю кандидата історичних наук, мистецтвознавця В. Пуцко «Чернігів в історії візантійсько-руського сакрального мистецтва» [21], у якій стверджує, що «...не може викликати жодного сумніву приналежності Київської Русі до візантійського ареалу, хоча її культура мала свої виразні відмінності. Своєрідна автономність мистецтва віддзеркалювала певні історичні чинники, висвітлюючи його історичні джерела, навіть подекуди вже призабуті або сховані в широких поняттях, котрі окреслюють межі візантійської спадщини та відкривала дорогу до класичної традиції з її античними зразками [21, с. 278-279]. Інший збірник наукових праць присвячений 1300-річчю Чернігова – «Чернігівська старовина», стаття у співавторстві В. Коваленка, кандидата історичних наук, доцента, Р. Орлова «Різьблений камінь 1984 р. з Чернігівського дитинця» [7]. В ній автори розкривають будівельно-технічні особливості притаманні новій архітектурі середньовічного періоду, в тому числі чернігівських храмів, зокрема саме «...кам'яні блоки зустрічаються в кладці Іллінської церкви, з квадратів тесаного каменю виведеного цоколя Успенського собору, а вапняк і кам'яні плити були використанні зодчими в фундаментах Борисоглібського та Успенського соборів. Це дає підстави авторам вважати, що всі три споруди є витвором однієї будівничої артілі і, відповідно датувати їх одним періодом, що повністю співпадають з особливостями європейських стильових напрямків. На думку авторів «...вони побудовані в новій техніці рівношарової кладки і несуть на собі помітний відбиток деяких традицій романської архітектури [7, с. 22-33]. У статті проведено порівняльний аналіз визначення віку забудови цих споруд між дослідженнями провідних вчених з архітектурного мистецтва Ю. Асєєвим, Г. Логвіном, О. Воробйової, А. Тіцом, М. Холостенком, П. Раппопортом, які мають розбіжності на предмет дат історичних забудов названих храмів [7, с. 27]».

Доповнюють знання з означеної теми стаття у співавторстві В. Коваленка, В. Пуцка яка так і називається «Кам'яне різьблення в Чернігівському Спасі» [8]. Дана розвідка про інтер'єри кам'яного різьблення капітелей орнаментальних композицій рельєфів Спасо-Преображенського собору, які на той час являлися декоративним оформленням собору, що на думку авторів мають подібну форму до візантійських пам'яток тієї самої доби. Підтвердженням тези була «...орнаментальна композиція, схема якої означена як уписаний до прямокутної площини ромб, контурна стрічка котрого утворює своїми перевивами невеличкі петлі-медальйони з хрестиками, зірками та «вертушками», а до середини ромба вписано великий круглий медальйон з такими самими мотивами символічного характеру, іноді – з додатковими двома меншими, які щільно заповнюють площину. Далі автори наголошують, що саме ця особливість є принципово візантійським аналогом орнаментальних композицій чернігівських рельєфів. Використання подібних композицій було здійснено в декоративному оформленні в Греції (Лаврі на Афоні, в Нікосії на Кіпрі, в Дафні.). Також у Софії Київській, де вони

сполучаються з помітно відмінними схемами. Усе це властиве живому мистецтву, його декоративні мотиви становлять чи не найсвоєріднішу рухливу галузь, значно менше підпорядковану традицію, ніж сюжетний репертуар живопису чи різьблення [8, с. 81-82.]. Таким чином, як вважають автори кам'яне різьблення чернігівського собору разом з його архітектурою міцно прилучило цю одну з найдавніших церковних споруд Східної Європи до візантійської мистецької традиції. Також в цьому напрямку опублікована окрема стаття В. Коваленка «Фундатор Борисоглібського собору благовірний чернігівський князь Давид Святославович: сторінки біографії» [9] «Чернігівські капітелі, або камені орнаментовані вкриті плетіннями в романському стилі із зображеннями фантастичних створінь чи то птаха Сиріна, чи драконоподібної істоти, можливо пса Симаргла, або вовка, гепарда, лева [9, с. 8], тощо (ці капітелі розміщені як музейні експонати в Борисоглібському соборі м. Чернігова). Ведеться й досі дискусія серед науковців з приводу місця їхнього розміщення в Борисоглібському соборі. Серед дослідників на думку автора є різні погляди, проте романський характер зазначених різьблених деталей не викликає ні в кого сумнівів і розширює географічну територію аналогічних декоративних зразків до Північної Італії та від Франції до Балкан, Скандинавії [9, с. 8-9]. Про європейські впливи декору Борисоглібського собору окремо висвітлює у своїй статті В. Пуцко, яка так і називається «Кам'яне різьблення Борисоглібського собору в Чернігові і пластичний фасадний декор давньоруського храму» [20], що саме чернігівська архітектурна школа пов'язана на зламі XI-XII ст. з проникненням романських форм з Північної Італії, що зумовлено було князівськими родинними зв'язками. Способи будівництва, профілі порталів і характер різьблення архітектурних деталей Борисоглібського собору на його думку, безперечно, романського походження. Архітектурна пластика нагадує форми середньовічного сербського князівства Зета (IX-XII ст.) була міцно пов'язана саме з європейськими течіями. Генеза ж слов'янської тератологічної орнаментики на думку автора виявила свій ще й ірландський родовід з наступною західноєвропейською ранньосередньовічною еволюцією [20, с. 66].

У цьому ж збірнику стаття у співавторстві О. Черненко, кандидата історичних наук, доцент, І. Нікитенко, кандидата геологічних наук «Результати дослідження сировини білокам'яних архітектурних деталей кінця XI-XII ст. з Чернігова» [26] зосереджено увагу на особливості декоративного оформлення чернігівських храмів білокам'яним різьбленням. В ній згуртовано деяку історіографію з означеної проблеми таких дослідників як М. Макарєнка, М. Холостенка, О. Воробйової, Р. Орлова, О. Іоаннісяна, Є. Архіпова та ін., які пов'язали білокам'яне різьблення чернігівських храмів з розвитком східнослов'янського, візантійського, балканського мистецтва. Автори статті виділили цей орнамент в самостійну стилістичну групу так званий «чернігівський стиль», тобто національний, що послужило новій трактовці втілених художніх образів. Не дивлячись на таку позицію у сучасній науковій літературі все-таки переважає думка більшості про романські витoki чернігівського білокам'яного різьблення, що й визначило його стилістику та техніку виконання, а також використання орнаментально-зооморфних композицій з певною символікою [26, с. 74].

Зарубіжна історіографія видання російського доктора архітектури, професора П. Максимова «Творческие методы древнерусских зодчих» [14] характеризує

візантійський тип храмового будівництва як хрестово-купольного, трьох або п'ятинефного, з хорами, одним або з декількома куполами, апсидами з сходу, і притвором заходу, які перейшли на Русь із Візантії. Змішана кладка стін з каменю, чергується з цегляними прошарками на вапняному розчинні з товченої цегли. Арки і зводи, оздоблення фасадів, виконано із тонкої, майже квадратної цегли – плінфи [14, с. 11].

Виходячи з вище вказаного ми прийшли до висновку, що соціалізація середньовічних європейських традицій архітектури Чернігова пройшла історичний процес адаптації на основі двох складових: первісно-міфологічної місцевої та греко-римської традиції стародавньої культури. Тобто, пройшла через процес загальної трансформації старої, язичницької культури в нову, - християнську. В період християнізації Чернігово-Сіверська Русь стає державним і культурним об'єктом європейського співтовариства з усіма особливостями розвитку. В тому числі мистецьких традицій будівництва Візантії, Балкан, Вірменії, Грузії, Херсонесу.

Література:

1. *Асєєв Ю. С.* Архітектура: дерев'яна і кам'яна / Ю. С. Асєєв, В. С. Харламов // Історія української культури: у 5 т. – Т.1 Історія культури давнього населення України / Ю. С. Асєєв, В. С. Харламов. – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 835-884.
2. *Бережков М. Н.* К истории черниговского Спасского собора/ М. Н. Бережков. // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове, 1908. Т. 2 / под ред. Графини [П. С.] Уваровой . – Москва: Тип. Г. Лиснера и Д. Собко, 1911. – 28 с.
3. *Віроцький В. Д.* Храми Чернігова / В. Д. Віроцький. – Київ: Техніка, 1998. – 207 с.
4. *Грушевський М. С.* Історія-Руси: В 11т., 12 кн. / М. С. Грушевський. Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 1992. Т. 2. – 1992. – 640 с.
5. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. У 3 т. / За ред. В. Кубійовича. – Т. 3. Київ, 1995. –1230 с.
6. Зодчество Чернігова XI-XIII століть та його місце в архітектурній спадщині країн Центральної та Південно-Східної Європи: Збірник наукових праць «Антоній Печерський, його доба та спадщина» – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2005. – 136 с.
7. *Коваленко В. П.* Різьблений камінь 1984 р. з Чернігівського дитинця / В. П. Коваленко, Р. С. Орлов. // Чернігівська старовина: Збірник наукових праць, присвячений 1300-річчю Чернігова / Чернігівський державний педагогічний інститут ім. Т. Г. Шевченка та ін.; Редколегія: П. П. Толочко (голова редколегії) та ін. – Чернігів: Сіверянська думка, 1992. – С. 22-33.
8. *Коваленко В. П.* Кам'яне різьблення в Чернігівському Спасі / В. П. Коваленко, В. Г. Пуцко. // Чернігівські старожитності: зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства Нац. акад. наук України і Укр. Т-ва охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. Л. Курданов (голова) та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2012. – Вип. 1.(4). – С. 79-84.
9. *Коваленко В. П.* Фундатор Борисоглібського собору благовірний чернігівський князь Давид Святославович: сторінки біографії / В. П. Коваленко. // Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. М. Острянюк (голова) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – Вип. 2(5). – С. 7-19.

10. Крижицький С. Д. Архітектура / С. Д. Крижицький // Історія української культури: у 5 т. – Т.1 Історія культури давнього населення України / С. Д. Крижицький. – Київ, Наукова думка, 2001. – С. 386-409.
11. Логвин Г. Н. Чернигов. Новгород-Северский. Глухов. Путивль = Tchernigod. Novgorod-Severski. Gloukhov. Poutivl: [очерк] / Г. Н. Логвин. – [2-е узд., доп.]. – Москва: Искусство, 1980. – 285 с.
12. Лукомский Г. К. О происхождении форм древнерусского зодчества Чернигова / Г. К. Лукомский. – СПб: [Тип. СПб. градоначальства], 1912. 32 с.
13. Макаренко М. Біля Чернігівського Спаса (Археологічні дослідження 1923) / М. Макаренко // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. – Київ, 1928. – С. 184-196.
14. Максимов П. Н. Творческие методы древнерусских зодчих / П. Н. Максимов. – Москва: Стройиздат, 1975. – 240 с.
15. Моргілевський І. Успенська церква Єлецького монастиря в Чернігові // І. Моргілевський // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. – Київ, 1928. – С. 197-204.
16. Оглоблин О. Рання історія України / О. Оглоблин // Енциклопедія українознавства. Загальна частина: у 3 т. / О. Оглоблин / За ред. В. Кубійовича. – Т. 2. – Київ, 1995. – С. 406-411.
17. Петров Н. Черниговское церковное зодчество XI – XII в.в. / Н. Петров. – Чернігів: Епархіальна типографія, 1915. – 52 с.
18. Петровський В. В. І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Вид. 2-ге, випр. та доп. – Харків: ВД «Школа», 2008. – 608 с.
19. Повстенко О. Архітектура мурована / О. Повстенко // Енциклопедія українознавства. Загальна частина: у 3 т. / О. Повстенко / За ред. В. Кубійовича. – Т. 3. – Київ, 1995. – С. -802-804.
20. Пуцко В. Г. Кам'яне різьблення Борисоглібського собору в Чернігові і пластичний фасадний декор давньоруського храму / В. Г. Пуцко // Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. М. Острянка (голова) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – Вип. 2(5). – С. 65-72.
21. Пуцко В. Г. Чернігів в історії візантійсько-руського сакрального мистецтва / В. Г. Пуцко // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів / Чернігівська міська рада, Інститут археології НАН України, Інститут історії України НАН України, Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, Всеукраїнська спілка краєзнавців; Редколегія: О. Б. Коваленко (відповідальний редактор) та ін. – Чернігів: Деснянська правда, 2007. – С. 278-286.
22. Січинський В. Українська мурована архітектура старих часів. / В. Січинський // Українська культура за редакцією Дмитра Антоновича / В. Січинський / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – Київ: Либідь, 1993. – С. 241-248.
23. Січинський В. Архітектура мурована / В. Січинський // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. У 3 т. / В. Січинський / За ред. В. Кубійовича. – Т. 3. Київ, 1995. – С. 801-802.
24. Смолічев П. Чернігів та його околиці за часів великокнязівських / П. Смолічев // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. – Київ, 1928. – С. 118-146.
25. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. Ст. І. М. Дзюба, Перед. Слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – Київ: Либідь, 1993. – 592 с.

26. Черненко О. Є. Результати дослідження сировини білокам'яних архітектурних деталей кінці XI XII ст. з Чернігова / О. Є. Черненко, І. С. Нікітенко // Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. М. Острянюк (голова) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – Вип. 2(5). – С. 73-81.
27. Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. М. Острянюк (голова) та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – Вип. 2(5). – 284 с.
28. Чернігівські старожитності: зб.наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства Нац. акад. наук України і Укр. Т-ва охорони пам'яток історії та культури; [редкол.: А. Л. Курданов (голова) та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2012. – Вип. 1.(4). – 166 с.